

MIGRAȚII, REMITERI ȘI DEZVOLTARE: CÂTEVA IDEI DIN LITERATURA RECENTĂ ȘI RECOMANDĂRI ÎN CAZUL REPUBLICII MOLDOVA

Dr. Ruxanda BERLINSCHI
Drd. Victoria CLIPA

The aim of this paper is to contribute to the academic and political discussions around the impact of international migration on economic and institutional development in origin countries. We discuss some of the recent developments in the economics of migration literature and we briefly overview migration patterns in Moldova. Based on existing studies, we suggest some policy recommendations for improving the benefits of migration in Moldova.

1. Introducere

Aproximativ 3 la sută din populația mondială sunt migranți internaționali, i.e., persoane care locuiesc într-o țară diferită de cea în care s-au născut. Migrația internațională a luat amploare în ultimele decenii, în special migrația cadrelor calificate – din țări în dezvoltare în țări dezvoltate (Docquier și Rapoport, 2011). Liberalizarea emigrației în fostele țări comuniste, globalizarea, progresele în tehnologiile de transport și comunicație, conștientizarea disparităților nivelului de trai între diferite regiuni ale lumii au contribuit la accelerarea migrațiilor internaționale. Aceste fluxuri au consecințe semnificative atât asupra migranților, cât și asupra țărilor de origine și de destinație.

Republica Moldova, cu aproximativ o pătrime din forța de muncă emigrată în ultimii zece ani și o pătrime din produsul intern brut reprezentând ponderea remiterilor, este un caz interesant al acestui fenomen global, motiv pentru care a atras atenția cercetătorilor și a politicienilor, din Moldova și din străinătate. Obiectivul prezentului articol este de a contribui la discuțiile academice și politice cu privire la impactul migrației asupra economiei și a instituțiilor în Moldova. În acest scop, vom analiza câteva idei din literatura științifică internațională pe această temă (secțiunea 2), vom descrie succint structura migrațiilor și efectele, documentate, ale

acestora în Republica Moldova (secțiunea 3) și vom sugera, în baza studiilor existente, câteva idei pentru a ameliora beneficiile migrațiilor (secțiunea 4).

2. Câteva idei din literatura economiei migrațiilor

Migrația internațională este un proces foarte complex, iar literatura științifică la acest subiect este mult prea bogată pentru a putea fi examinată în mod exhaustiv în câteva pagini. Vom menționa aici doar câteva din numeroasele idei din literatura științifică recentă care analizează impactul emigrației asupra economiei (secțiunea 2.1) și asupra instituțiilor (secțiunea 2.2).

2.1. Impactul emigrației asupra economiei

Efectul cel mai direct al emigrației asupra economiei unei țări este reducerea forței de muncă. În cazul în care capitalul și tehnologia rămân neschimbate – reducerea forței de muncă implică creșterea salariilor de echilibru sau/și reducerea șomajului, precum și descreșterea producției naționale. Dacă capitalul sau tehnologia se ameliorează datorită migrațiilor – productivitatea muncii crește, iar impactul net al emigrației asupra producției naționale este ambiguu.

Migrațiile pot ameliora capitalul și tehnologia în țara de origine prin câteva mecanisme. Cel mai cunoscut dintre ele sunt transferurile de bani din străinătate, utilizate pentru consumul de bunuri și servicii (naționale sau importate), pentru investiții și pentru economii. Consumul de bunuri și servicii nu ameliorează capitalul sau tehnologia, dar contribuie la reducerea sărăciei și stimulează producția națională prin creșterea cererii.¹ Expedierile bănești de peste hotare investite în capital fizic (mașini, echipament) sau uman (educație, sănătate) au un efect pozitiv asupra productivității muncii, a progresului tehnologic și a creșterii economice pe termen lung. Transferurile economisite pot avea un impact pozitiv asupra creșterii economice dacă sunt depuse în instituții financiare și îndreptate, prin intermediul acestora, spre investiții rentabile.

Al doilea mecanism prin care migrațiile pot afecta capitalul și tehnologia în țara de origine sunt investițiile străine directe, comerțul internațional și asistența pentru dezvoltare. Unii economiști susțin că migrațiile accelerează investițiile străine directe și comerțul între țările de origine și cele de destinație ale migranților care, cunoscând ambele țări, favorizează contactele, furnizează informații utile ambelor părți și facilitează tranzacțiile.² De asemenea, câteva studii teoretice și empirice susțin că mi-

granții au un impact pozitiv asupra ajutorului pentru dezvoltare oferit țărilor de origine, una din explicații fiind activitățile de lobby ale diasporei în țările de destinație pentru politici externe favorabile țărilor de origine.³

Migrațiile pot afecta evoluția tehnologică și inovațiile și în mod indirect, prin impactul lor asupra capitalului uman în țara de origine. Un nivel suficient de capital uman este necesar pentru inovații și adoptarea noilor tehnologii. Dacă migrația este în mare parte alcătuită din cadre calificate, capitalul uman în țara de origine se va deprecia, cel puțin pe termen scurt. Pe termen lung însă, capitalul uman în țara de origine poate crește datorită emigrației din câteva motive. În primul rând, o parte din remiteri sunt investite în educație și sănătate, ameliorând astfel capitalul uman al generației următoare. În al doilea rând, în țările în care oferta de studii superioare de calitate este insuficientă, emigrația permite accesul unui număr mai mare de studenți la o educație terțiară de calitate. În al treilea rând, posibilitatea de a emigra mai târziu sporește beneficiile așteptate ale educației, incitând astfel un număr mai mare de persoane să investească în educație.⁴ În al patrulea rând, o parte din migranți se întorc eventual în țara lor de origine cu idei și metode asimilate în timpul experiențelor în străinătate, care reprezintă un capital uman deosebit de valoros.⁵ Chiar dacă majoritatea migranților calificați nu se întorc definitiv și, fiind însoțit de familii în țara de destinație, nu transmit remitențe financiare substanțiale, ei pot contribui la ameliorarea capitalului uman prin remitențe sociale sau intelectuale, i.e., idei, metode de lucru, relații și tot felul de informații transmise prin contacte personale sau profesionale cu cei de acasă.⁶

Teoria economică actuală și analizele empirice existente sugerează că migrațiile au efecte complexe asupra dezvoltării economice în țara de origine și că, în anumite condiții, efectele pozitive pot compensa eventualele pierderi cauzate de emigrație, inclusiv în cazul emigrației cadrelor calificate.

2.2. Impactul emigrației asupra instituțiilor

O tendință recentă în literatura migrațiilor este analiza impactului migrației asupra instituțiilor în țara de origine. Instituțiile afectează dorința și capacitatea agenților de a investi, iar importanța lor pentru creșterea economică este astăzi bine documentată (Acemoglu et al., 2001; Gîrbu, 2011). Democrația, responsabilitatea politică, statul de drept, încrederea, cooperarea și respectarea contractelor sunt câteva exemple de instituții formale și infor-

male. În mare parte determinate de factori culturali și istorici, instituțiile unei țări evoluează împreună cu valorile, normele și ideile politice ale populației. Studiind sau muncind în străinătate, interacționând cu alte culturi și observând societăți care funcționează diferit, migranții își pot revizui treptat opiniile și descoperi alte valori. Aceste opinii și valori se pot transmite, treptat, în țările lor de origine, prin migranții care se întorc sau prin diverse modalități de interacțiune cu cei rămași acasă. Astfel, migrația internațională poate conduce la schimbări instituționale pe termen lung. Această ipoteză este testată de economiști, care încearcă să cuantifice impactul emigrației asupra diferitelor forme instituționale.

Printre primele și cele mai citate articole din această literatură este Spilimbergo (2009), care analizează impactul emigrației studenților asupra democrației în țările de origine. Estimările autorului, bazate pe datele emigrației studenților și ale evoluției democrației în 183 de țări între 1960 și 2005, arată că democrația (măsurată de indicatorul Freedom House Political Rights Index) a progresat mai rapid în țările în care un procent mai mare de elevi au plecat să studieze în țări cu un nivel mai înalt de democrație. Rezultatele date sugerează că resursele consacrate educației studenților străini sunt un mecanism eficient pentru transmiterea unui anumit sistem de valori și pentru exersarea puterii „soft”.

Într-un spirit similar, Omar Mahmoud et al. (2011) analizează impactul emigrației asupra rezultatelor electorale în Republica Moldova. Autorii testează ipoteza potrivit căreia emigrația în Vest diminuează numărul susținătorilor Partidului Comuniștilor. În acest scop, autorii analizează corelația dintre rezultatele voturilor la alegerile parlamentare din 2009 și ratele emigrației (separând emigrațiile din Est și din Vest) la nivel comunal. Rezultatele analizelor arată existența unei corelații negative semnificative din punct de vedere statistic între voturile pentru partidul comunist și numărul de emigranți în Vest: comunele cu mai mulți emigranți în Vest au votat mai puțin pentru partidul comunist. Această corelație negativă s-ar putea datora faptului că preferințele politice determină destinația emigrațiilor, și nu invers (problema de cauzalitate inversă). Pentru a obține o estimare credibilă a efectului causal al migrației asupra preferințelor politice, autorii includ rezultatele electorale ale alegerilor din 1994 și din 1998 (când rata emigrației era neglijabilă) printre factorii explicativi ai rezultatelor alegerilor din 2009. Astfel, autorii identifică în mod convingător existența unui impact causal al migrațiilor

asupra rezultatelor electorale. Concluzii similare au fost obținute pentru rezultatele alegerilor din 2010, dar nu și pentru cele din 2001 și din 2005, sugerându-se astfel că este necesar un anumit timp pentru ca emigrația să aibă un impact asupra ideilor politice. Autorii încearcă să estimeze care ar fi fost rezultatele alegerilor din 2009 dacă structura migrațiilor din Moldova ar fi fost diferită. Potrivit calculelor lor, proporția voturilor pentru Partidul Comuniștilor ar fi fost mai mică cu 6,5 puncte dacă toți migranții moldoveni ar fi emigrat în Vest, mai mare cu 3% dacă toți migranții moldoveni ar fi emigrat în Est și aproximativ aceeași dacă toți emigranții ar fi rămas acasă. Această analiză sugerează că țările de destinație ar putea accelera ritmul schimbărilor politice în străinătate prin politici migratorii specifice.

Batista și Vicente (2011) au investigat impactul emigrației asupra responsabilității civice cu ajutorul unui experiment original în Capul Verde, o țară mică situată pe coasta de Vest a Africii, cu o rată de emigrație înaltă în Statele Unite ale Americii și în Portugalia. Autorii au chestionat un eșantion reprezentativ al populației despre percepția corupției în administrația publică, iar la sfârșitul chestionarului au oferit fiecărui respondent o carte poștală pretimbrată, explicându-le că dacă cel puțin 50% din ei vor trimite cartea poștală la adresa indicată, rezultatele anchetei despre corupție vor fi făcute publice. Cum trimiterea cărții poștale necesită un anumit timp și efort, autorii presupun că doar respondenții cărora le pasă suficient de mult de corupție și care manifestă responsabilitate civică vor face acest efort. Astfel, trimiterea cărții poștale reprezintă o măsură experimentală a responsabilității civice. Estimările autorilor arată că responsabilitatea civică este mai înaltă în localitățile cu mai mulți emigranți internaționali, în special cele cu migranți reveniți din Statele Unite.

Migrațiile afectează, prin urmare, economia țărilor de origine nu doar în mod direct, prin impactul lor asupra forței de muncă, asupra capitalului și a tehnologiei, dar și în mod indirect, prin impactul lor asupra instituțiilor. Aceste diverse efecte discutate în literatură nu reprezintă teorii generale, ci posibilități teoretice, validitatea cărora depinde de specificul țărilor de origine și de destinație și de tipul migrațiilor, motiv pentru care orice analiză trebuie să fie specifică contextului.

3. Structura migrației în Republica Moldova

În Moldova, amplitudinea migrațiilor în ultimele două decenii și efectele sale multiple și complexe asupra dezvoltării social-economice a țării a plasat acest subiect printre cele mai discutate și analizate

în cadrul mediului academic, dar și la nivelul autorităților de stat și al întregii societăți civile. În perioada tranziției, conjunctura factorilor de ordin social și economic, pe fondul amplasării geografice privilegiate a țării, a favorizat migrațiunea intensă a populației spre diverse destinații, cele mai importante fiind Rusia, Italia, Grecia, Portugalia și Ucraina.⁷ Migrația a devenit un fenomen caracteristic populației pentru toate categoriile de vârstă, dar în special populației active. Potrivit Biroului Național de Statistică, în pofida unei reduceri recente a fluxurilor anuale de emigranți, cauzată de criza economică mondială, acestea rămân considerabile (aproximativ cinci mii de persoane). În prezent, numărul moldovenilor emigrați se estimează la aproximativ 700 mii de persoane. Proporția emigranților cu un înalt nivel de calificare, așa-numitul exod de creieri, este din ce în ce mai înaltă. Potrivit unui studiu elaborat de centrul de cercetare CIVIS, intelectualii reprezintă circa 19% din fluxul de emigranți.⁸

Motivația principală a acestor fluxuri își are originea în aspirațiile populației autohtone spre un viitor mai bun: accesul la un sistem de instruire mai eficient, care ar permite obținerea unei calificări profesionale înalte, o valorificare mai adecvată a competențelor profesionale, o sursă de venit mai mare și stabilă, un mod de viață mai decent.

În cazul Republicii Moldova, migrațiile au reprezentat unul dintre principalii generatori ai creșterii economice și ai reducerii sărăciei în ultimul deceniu, principalul canal de transmisie fiind expedierile bănești din străinătate. În perioada anilor 2000-2010, volumul transferurilor de bani de peste hotare în Republica Moldova a sporit de mai bine de 7 ori, ajungând până la 1315,5 mil. USD în 2010, sau circa 22,8% din PIB (potrivit datelor UNCTAD Stat), iar nivelul sărăciei a scăzut de la 67,8% la 21,9%.⁹ Sumele trimise din afară domină în prezent viața economică din Republica Moldova, stimulând creșterea consumului casnic, și, într-o măsură mai mică, a investițiilor.¹⁰ Expedierile bănești reprezintă o sursă importantă de venit pentru familiile emigranților rămase în țară, mai cu seamă în localitățile rurale.¹¹ Transferurile de bani din străinătate au temperat efectele unei serii de șocuri economice cu care s-a confruntat Republica Moldova în ultimii ani – majorările considerabile ale prețurilor energiei, embargoul Rusiei pentru exportul de vinuri din 2006, seceta din 2007.¹² Chiar și în condițiile crizei, când principalele țări de destinație ale migranților moldoveni au fost expuse unui șoc de amploare (și de durată), infuziile financiare de la cetățenii moldoveni care lucrează peste hotare s-au dovedit a fi o sursă

de venit mai viabila decât celelalte fluxuri de capital extern (investițiile directe din străinătate, comerțul exterior și ajutorul pentru dezvoltare).

Transferurile curente din afară au stimulat nu doar creșterea producției de bunuri și servicii în Moldova, ci și a importurilor (afectând negativ soldul balanței comerciale), au accelerat creșterea prețurilor, în special în sectorul imobiliar.¹³ În plus, sumele trimise din străinătate au avut un impact pozitiv asupra dezvoltării sectorului financiar în Republica Moldova,¹⁴ iar independent de expedierile bănești de peste hotare, emigrațiile masive au avut un impact pozitiv semnificativ asupra salariilor celor ramași acasă.¹⁵

Celelalte efecte posibile ale migrațiilor, documentate în literatura economică recentă (remitterile sociale și intelectuale, impactul asupra comerțului cu țările de destinație, asupra ajutorului pentru dezvoltare, asupra acumulării capitalului uman) nu au fost încă analizate suficient în contextul Republicii Moldova.

4. Cum ar putea fi ameliorat impactul migrației în Republica Moldova?

Prima noastră recomandare ar fi încurajarea unor analize aprofundate, bazate pe metode economice avansate, ale interacțiunilor dintre fluxurile migratorii și diverse dimensiuni ale dezvoltării economice și instituționale în Republica Moldova.¹⁶ În lipsa acestor analize, politicile migratorii se pot baza parțial pe teoria economică și pe experiența altor țări.

Un consens la care s-a ajuns în literatura existentă este necesitatea de a investi o parte suficientă din transferurile de bani pentru ca migrațiile să aibă un impact pozitiv asupra dezvoltării economice pe termen lung. Investițiile remiterilor pot fi încurajate, pe de o parte, prin politici structurale care ar ameliora stabilitatea politică, accesul și încrederea populației în instituțiile bancare și, pe de altă parte, prin inițiative specifice, cum este programul pilot „PHARE 1+1”, lansat în Moldova la sfârșitul anului 2010. În cadrul acestui program, destinat lucrătorilor migranți și rudelor de gradul întâi ale acestora, Guvernul Moldovei investește un leu pentru fiecare leu investit din transferuri într-o afacere în Republica Moldova, până la un plafon de 200 mii lei. După un an de activitate, în cadrul acestui program au fost acceptate spre finanțare 67 de proiecte investiționale, cu o valoare totală de 32 mil. lei, dintre care circa 60% în sectorul agriculturii și industriei alimentare. Astfel de inițiative trebuie evaluate în mod sistematic și extinse în cazul rezultatelor pozitive.

Este recunoscut în literatura științifică impactul benefic asupra țărilor de origine al revenirii migranților calificați – cu experiența de lucru, abilitățile, economiile și contactele acumulate în străinătate. Dacă revenirea definitivă a migranților nu poate fi influențată ușor, astfel de decizii depinzând de existența oportunităților profesionale, de calitatea instituțiilor, a infrastructurilor și, nu în ultimul rând, de situația familială,¹⁷ atunci întoarcerea temporară a migranților poate fi încurajată prin politici și programe specifice. Spre exemplu, ar putea fi acordate burse de studii în străinătate, cu condiția ca beneficiarii să se întoarcă și să lucreze un anumit număr de ani în Republica Moldova.

Practica sportivilor de performanță care, angajați fiind în cluburi profesioniste străine, se întorc cu regularitate și pe termen scurt în țara de origine pentru a reprezenta echipele naționale, ar putea fi aplicată și în alte domenii.¹⁸ În cooperare cu țările de destinație, Guvernul ar putea testa programe prin care profesioniștii emigrați ar reveni să lucreze în țara de origine pe perioade scurte de timp, pentru schimb de experiență și stimularea contactelor. Proiecte de acest tip există în alte țări¹⁹, unele fiind lansate și în Republica Moldova, cum este, de exemplu, programul „Returul temporar al Diasporei Științifice în Moldova”, finanțat de Uniunea Europeană și implementat de OIM, în colaborare cu Academia de Științe. Migrația circulară a cercetătorilor va fi posibilă într-o măsură mult mai mare datorită accesului Moldovei la programul european PC7, iar eventuala liberalizare a regimului de vize ar putea fluidiza migrațiile și stimula remiterile sociale și intelectuale.

5. Concluzie

În acest articol, am trecut în revistă câteva dintre ideile dezvoltate recent în literatura economiei migrațiilor, mesajul principal al cărora este că migrațiile, chiar și cele ale persoanelor talentate și calificate, pot avea multe impacte pozitive asupra economiei și instituțiilor din țara de origine, în special în termen lung. În Republica Moldova, impactul pozitiv al remiterilor financiare asupra creșterii economice și a reducerii sărăciei este clar stabilit, însa mai puțin se știe despre celelalte efecte discutate în literatură, cum ar fi impactul migrațiilor asupra exporturilor moldovenești în țările de destinație sau remiterile sociale și intelectuale. Se cer a fi efectuate mai multe analize în acest sens. Proiecte care stimulează migrația circulară, revenirea temporară a migranților calificați și contactele cu diaspora pot fi recomandate în baza literaturii și a experienței altor țări.

(Endnotes)

¹ Cererea crește dacă valoarea remitențelor este mai mare decât veniturile pe care migranții le-ar fi câștigat rămânând acasă, condiție care nu este neapărat satisfăcută, după cum arată Gibson și McKenzie, (2010).

² Această ipoteză nu a fost testată suficient. În eșantionul de migranți calificați din cinci țări considerat de Gibson și McKenzie (2010), doar un mic procent din migranți au fost implicați în comerț și investiții în țara lor de origine.

³ Lahiri și Raomondos-Moller (2000); Berthelemy et al. (2009).

⁴ Această ipoteză a fost formulată teoretic de Stark (2004) și confirmată empiric cu date macro de Beine et al. (2008) și cu date micro de Batista și Vicente (2011). Beine et al. (2008) au demonstrat că rata creșterii capitalului uman între anii 1990 și 2000 a fost mai mare în țările în care rata emigrației calificate în 1990 era mai înaltă, ținând constanți alți factori care afectează evoluția capitalului uman. Batista și Vicente (2011) au arătat că în Capul Verde, o persoană are cu cel puțin 4% mai multe șanse să termine liceul dacă probabilitatea de a emigra crește cu 10%.

⁵ Pentru a testa ipoteza că migranții se întorc cu un capital uman mai important, articolele existente compară nivelul de educație sau veniturile migranților reveniți acasă cu a celor care nu au emigrat niciodată (Wahba, 2007; De Vreyer et al., 2009, Gibson și McKenzie, 2010).

⁶ Această ipoteză nu a fost testată suficient. În eșantionul de migranți calificați din cinci țări considerat de Gibson și McKenzie (2010), un procent foarte mic din emigranți au oferit consultanță sectorului public sau privat în țara de origine, un procent mai mare au oferit informații despre oportunitățile de a lucra și a studia în străinătate și au fost angajați în proiecte științifice comune cu cercetători din țara de origine.

⁷ Principalele țări de destinație sunt documentate de Biroul Național de Statistică și au fost analizate în diverse studii, ex. Ghencea și Gudumac (2004), Moșneaga (2009).

⁸ CIVIS, „Strengthening the Link between Migration and Development in Moldova”.

⁹ Ministerul Economiei (2010), „Sărăcia în Republica Moldova”.

¹⁰ Ghencea și Gudumac (2004), Moșneaga (2009) efectuează analize detaliate a migrației și a remiterilor în Moldova.

¹¹ Hristev et al. (2009) au analizat efectele migrației și ale remiterilor asupra gospodăriilor din localitățile rurale din Moldova în baza unui sondaj efectuat de CBS-Axa în 2007. Potrivit studiului, 26% din gospodăriile rurale primesc remiteri, cu o valoare mediană lunară de 1427 MDL. Majoritatea transferurilor sunt consumate pentru produse alimentare, haine și bunuri durabile, și doar în cazul transferurilor de peste 5000 lei pe lună, o parte este investită în ferme. Investițiile în alte activități antreprenoriale sunt foarte rare din cauza infrastructurii de proastă calitate și a guvernării ineficiente, potrivit respondenților. Remiterile măresc ponderea cheltuielilor pentru educație, de la 5,4% pentru familiile fără remiteri, la 11,2% pentru familiile cu remiteri de cel puțin 10000 MDL. Restul remiterilor sunt economisite, cel mai des în valută internațională cash, și doar 6% din respondenți au un cont bancar, iar o treime nu au încredere în instituțiile financiare. Remiterile au un impact negativ semnificativ asupra indicilor subiectivi de sărăcie.

¹² IEFIS (2011), „Tendințe în economia Moldovei”, nr. 1.

¹³ Pantiru et al. (2007) documentează aceste efecte.

¹⁴ Avila, F. R. și Schlarb, E., (2008).

¹⁵ Bouton et al. (2011) demonstrează impactul pozitiv al emigrației asupra salariilor în Moldova.

¹⁶ O bună parte din datele despre migrații în Moldova a fost colectată în cadrul mai multor sondaje efectuate de CBS-Axa, dar aceste date rămân sub-exploatate.

¹⁷ Factorii care determină decizia de a reveni în cazul migranților moldoveni au fost analizați de Pinger (2007).

¹⁸ Berlinschi et al. (2011) documentează efectele pozitive ale emigrației fotbalistilor profesioniști asupra performanței echipelor naționale.

¹⁹ De exemplu, programul OIM „Migration for Development in Africa” facilitează accesul emigranților calificați la funcții pe termen scurt în ministere și alte organizații în țările de origine. Programul UN „Transfer of Knowledge through Expatriate Nationals” joacă un rol similar.

Bibliografie

1. Acemoglu, D., S. Johnson, S., J. A. Robinson (2001). „The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation”. *American Economic Review* 91(5), 1369-1401.

2. Avila, F. R., E. Schlarb (2008). „Bank Accounts and Savings-the Impact of Remittances and Migration: A case study of Moldova”. Working paper 448, Kiel Institute for the World Economy.

3. Batista, C., A. Lacuesta, P.C. Vicente (2011). „Testing the Brain Gain Hypothesis. Micro Evidence from Cape Verde”, *Journal of Development Economics*, forthcoming.

4. Batista, C., P.C. Vicente (2011). „Do migrants improve governance at home? Evidence from a voting experiment”. *The World Bank Economic Review* 25(1), 77-104.

5. Beine, M., F. Docquier, H. Rapoport (2008). Brain drain and Human Capital Formation in Developing Countries: Winners and Losers. *The Economic Journal*, 118(528), 631-652.

6. Berlinschi, R., Schokkaert, J., Swinnen, J. (2011). „When Drains and Gains Coincide: Migration and International Football Performance”, LICOS Discussion, Paper 265.

7. Berthelemy, J.-C., M. Beuran, M. Maurel (2009). „Aid and Migration: substitutes or complements?”. *World Development* 37 (10), 1589-1599.

8. Bouton, L., S. Paul, E. R. Tiongson. (2011). „The impact of Emigration on source Country wages. Evidence from Moldova”. Policy Research Working Paper 5764, World Bank, Washington D.C.

9. Docquier, F., H. Rapoport (2011). Globalization, Brain Drain and Development. *Journal of Economic Literature*, forthcoming.

10. Ghencea, G., I. Gudumac (2004). „Labour migration and remittances in the Republic of Moldova”, Marketing and Research Department, Moldova Microfinance Alliance.

11. Gibson, J., D. McKenzie. (2010). „The Economic Consequences of Brain Drain of Best and Brightest: Microeconomic Evidence from Five Countries.” *Discussion Paper No. 5124*. Institute for the Study of Labor, Bonn.

12. Hristev, E., G. Mincu, M. Sandu, M. Walewski. (2009). „The Effect of Migration and Remittances in Rural Moldova”. Case Network Studies and Analyses No 389.

13. Lahiri, S, P. Raimondos-Moller (2000). „Lobbying by Ethnic Groups and Aid Allocation”. *The Economic Journal* 110 (462), C62-C79.

14. Moșneaga, V. (2009). „The role of labor migration in Social and Economic Stabilization of Moldova”, Working Paper, Moldova State University.

15. Omar Mahmoud, T., H. Rapoport, A. Steinmayr, C. Trebesch (2011). „Emigration and political change”. Kiel Institute for the World Economy.

16. Pantiru, M. C., R. Black, R. Sabates Wheeler (2007). „Migration and Poverty Reduction in Moldova”. Working Paper C7, Development Research Centre on Migration, Globalization and Poverty, Brighton.

18. Pinger, P. R. (2007). „Come back or Stay? Spend here or there? Temporary versus permanent migration and remittance patterns in the Republic of Moldova”. Working Paper No 438, Kiel Institute for the World Economy.

19. Spilimbergo, A. (2009). „Democracy and Foreign Education”. *American Economic Review* 99(1), 528-543.

20. Stark, O. (2004). „Rethinking the Brain Drain”. *World Development* 32(1), 15-22.